

УДК 159.9:343.953

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ

І.В. Топоркова

керівник навчального відділу Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету
toporkovainnichka7@gmail.com

Топоркова І.В. Психологічні особливості особистості засуджених. У статті проаналізовано наукові підходи щодо вивчення психологічних особливості засуджених. Зазначено, що переважна більшість вітчизняних та зарубіжних вчених досліджують злочинну поведінку людини з позицій її внутрішніх та зовнішніх детермінант. Розглянуто психологічну структуру особистості злочинця. Виявлено різні підходи до виокремлення злочинних соціально-психологічних типів: залежно від ступеня кримінальної «зараженості» особистості; за специфічними фізичними і психічними ознаками; залежно від співвідношення об'єктивних обставин і внутрішньої особистісної готовності до злочину; за психорегуляційною підставою; за змістом ціннісно-орієнтаційної спрямованості особистості тощо. Розглянуто криміногенно важливі внутрішні риси злочинців, які детермінують протиправну поведінку насильницького типу. Підкреслено, що детальне дослідження психологічних характеристик засуджених дозволяє виявляти відповідні причини вчинення ними злочину, удосконалювати виховну роботу у виправних установах, розробляти соціально-психологічні заходи щодо забезпечення профілактики рецидиву злочинів.

Ключові слова: особистість, засуджені, психологічні особливості, злочинна поведінка, злочинні соціально-психологічні типи, внутрішні та зовнішні детермінанти поведінки, кримінальна «зараженість».

Toporkova I.V. Psychological features of convicts. The article analyzes the scientific approaches to the study of the psychological characteristics of convicted persons. It is noted that the overwhelming majority of domestic and foreign scientists investigate criminal behavior of a person from the standpoint of its internal and external determinants. The psychological structure of the offender's personality is considered. Different approaches to distinguishing criminal types of socio-psychological types are revealed: depending on the degree of criminal "infection" of the individual, on the specific physical and mental characteristics, depending on the ratio of objective circumstances and internal personal readiness to the crime, on the psychoregulation basis, in the content of value-orientation personality orientation, etc. Criminogenically important internal features of criminals, which determine the unlawful behavior of violent type have been considered. The criminological characteristic and psychological qualities of the structure of the offender's personality have been analyzed. It has been determined that the criminological structure of the person is composed of socio-demographic features, criminal-legal qualities, stable behavioral and activity manifestations of the personality, its moral qualities, biological and psychological peculiarities; but to the psychological structure are the quality of the needs and motivational sphere, the value-normative sphere, the quality of the illegal behavior of experience, willful, biopsychic and emotional qualities, the quality of intelligence, temperament. The factors, that cause specific emotional states in convicts are characterized: mistrust, suspicion, anxiety, irritability, excitability, aggressiveness, and also depression, feeling of inferiority. The dynamics of the totality of "critical" changes in the mental state of the personality of the convicts (mental states, mental processes, mental properties) from arrest to the completion of serving a sentence is considered. It is emphasized that a detailed study of the psychological characteristics of convicts can reveal the relevant causes of their committing a crime, improve the educational work in correctional institutions, and develop socio-psychological measures to ensure the prevention of recidivism of crimes.

Keywords: personality, convicted, psychological peculiarities, criminal behavior, criminal socio-psychological types, internal and external determinants of behavior, criminal "infestation".

Постановка проблеми. На сьогодні в пенітенціарних установах України відбувають покарання близько 44 тис. засуджених та ув'язнених осіб, із них відбувають покарання майже 3 тисячі засуджених жінок. Незважаючи на те, що за останні п'ять років загальна кількість засуджених та осіб, узятих під варту зменшилася приблизно на 30%, сьогоднішній показник кількості засуджених ще досить великий. Підвищена суспільна небезпечність злочинців полягає в кримінальному професіоналізмі, наявності кримінальної субкультури, організованості, озброєності, залученні до злочинного світу неповнолітніх. Скоюючи злочини, злочинці не тільки шкодять громадянам та державі, але й залучають до злочинної діяльності нових осіб. Заходи, що вживаються задля запобігання і попередження злочинності, зусилля, спрямовані на надання таким особам допомоги в реадaptaції, часом не надають очікуваного результату.

Детальне дослідження психологічних характеристик злочинців дозволяє найбільш доцільно будувати роботу з корегування тих рис особистості засудженого, які сприяли зародженню і зміцненню злочинних антисуспільних поглядів, звичок і схильностей, а в ряді випадків були причиною скоєння злочинів. Знання психологічних особливостей засуджених дозволяє виявляти відповідні причини вчинення ними злочину, удосконалювати виховну роботу у виправних

установах, розробляти соціально-психологічні заходи щодо забезпечення профілактики рецидиву злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою розкриття сутності особистості злочинця, будуючи структуру її якостей працювали такі науковці, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, П.С. Дагель, А.І. Долгова, М.І. Єнікеєв, К.Е. Ігошев, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Г.М. Міньковський, К.К. Платонов, Є.Г. Самовічев, А.Б. Сахаров, О.І. Ушатіков, Л.Б. Філонов, В.Є. Емінов та багато інших. Різні підходи, що розкривають сутність злочинної поведінки досліджували такі вчені, як Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Франц Галля, О. Кинберг, Е. Ланге, Е. Кречмер, Б. ді Тулліо, Р.Фунес, У. Джеймс, К. Лоренц, З. Фрейд, Е. Фром, Уільям Шелдон, Ю. М. Антонян, В. В. Гульдман, В. М. Кудрявцев, В. В. Лунеев, Т. П. Печерніков, О.Р. Ратінов, С.В. Познишев, Є. В.Заїка, Н. П. Крейдун, А. С. Ячина та ін. Окремі аспекти проблеми психологічних особливостей злочинців розглядалися у роботах Н. Греси, І. Жданової, О. Разумової, Є. Стрижова, Л. Шевченко, О. Цильмак та ін.

Мета статті: проаналізувати різні наукові підходи до вивчення психологічних особливостей засуджених.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Підвищений інтерес щодо вивчення людини як індивідуального явища, як особистості спостерігається в наукових працях філософів, соціологів, психологів. Природа людини визначається не лише задатками (біологічним) і соціальним середовищем і вихованням (соціальним), а й внутрішнім «Я», тобто психічним. Під «психічним» розуміють внутрішній душевно-духовний світ людини – його свідомі і несвідомі процеси, волю, переживання, пам'ять, характер, темперамент тощо [1].

Людина – це не пасивний продукт обставин, а суб'єкт своєї життєдіяльності і її суть – як суб'єкта всіх видів діяльності проявляється завдяки взаємодії з іншими суб'єктами, а також з власним середовищем проживання. Саме людина приймає остаточне рішення щодо своїх дій та поведінки, які залежать як від об'єктивних обставин її існування, так і від рівня її свідомості, почуттів та волі. Рішення може бути вірним, невірним або суперечливим.

Німецький філософ М. Шелер розробив ґрунтовну програму філософського пізнання людини. Для того, щоб представити людину в найважливіших вимірах її буття, філософська антропологія мала поєднувати наукове вивчення різноманітних аспектів життя людини з цілісним філософським осмисленням. Філософська антропологія, за М. Шелером, наука про метафізичне походження людини, її фізичний, духовний та психічний початки, про ті сили та потенції, які нею рухають та які вона приводить в рух [2]. Злочинну поведінку людини пояснюють вітчизняні та зарубіжні вчені з позицій її внутрішніх та зовнішніх детермінант. У результаті досліджень були виявлені різні підходи, що розкривають сутність злочинної поведінки (табл. 1).

Генеza злочинної поведінки полягає у формуванні у індивіда стану психологічної готовності до поведінкового акту у формі суспільно небезпечних дій або без дій. Для науково обґрунтованого висновку про те, які психологічні властивості особистості грають роль у породженні злочинної поведінки необхідно мати модель психологічної структури особистості злочинця, яка виражає основний зміст кримінальної зараженості особистості.

До психологічної структури особистості злочинця дослідники відносять: властивості потрібно-мотиваційної сфери (потреби, інтереси та інше); властивості ціннісно-нормативної сфери (погляди, ціннісні орієнтації, переконання, установки та інше); інтелектуальні властивості (рівень розумового розвитку, особливості мислення та інше); властивості, які є значимими у злочинній поведінці (знання, вміння, навички, здібності); емоційні, вольові властивості, темперамент.

Якщо дивитись на психологічну структуру особистості злочинця з точки зору функцій, які вона виконує щодо породження злочинної поведінки, то вона має включати властивості, які детермінують: криміногенно значиме сприйняття тих або інших соціальних умов та ситуацій; мотивацію до злочинної поведінки; прийнятність злочинної мети, яка визначається кримінальним способом реалізації мотивів; можливість реалізації злочинного засобу – досягнення злочинної мети.

Підходи щодо сутності злочинної поведінки [3-17]

Автор	Зміст теорії
Ч. Ломброзо, Е. Феррі.	дослідники внутрішніх, генотипічних чинників – антропологічних чинників злочинності. Енріке Феррі не відкидав антропологічні чинники злочинності, але віддавав перевагу чинникам соціальним, економічним, психологічним та їх взаємодії між собою
Фр. Галль (Австрійський лікар-анатом)	засновник френологічної теорії: намагався знайти пряму залежність між психічними проявами і будовою черепа та головного мозку людини, його зовнішніми фізичними особливостями для ідентифікації типів злочинців
О. Кинберг, Е. Ланге	пояснюють виникнення злочинної поведінки наявністю наслідуваних якостей
Е. Кречмер	вважав конституціональні особливості індивіда головними, намагався знайти зв'язок між типами статури та мозковими особливостями і порушеннями, описав та виділив чотири типи статури людини: пікнічний, астеничний, атлетичний та дисплазівний, до якого входять особливості перших трьох.
Б. ді Тулліо, Р.Фунес	розглядали злочинну поведінку з позиції ендокринної зумовленості.
У. Джеймс, К. Лоренц, З. Фрейд, Е. Фром	вважали основними в злочинній поведінці вроджені, інстинктивні потяги
Вільям Шелдон	займався дослідженнями щодо встановлення зв'язку між типами соматофізичної будови людини, її темпераментом і формами поведінки
Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, В.М. Кудрявцев, В.В. Лунеев, Т.П. Печерніков	при вивченні особистості злочинця, головну роль надавали аналізу мотивації злочинної поведінки.
О.Р. Ратінов	дослідження ґрунтуються на виокремленні психічного утворення, що є провідним чинником виникнення злочинної поведінки і розглядається як системотворча якість. Серед досліджень цього напрямку є ціннісно-нормативна концепція особистості злочинця. Вчений запропонував двомодальний мотиваційний механізм у вигляді потягу і уникнення.
С.В. Познішев	розглядав напрямок, в якому виокремлював поєднання криміногенних якостей особистості, які можуть визначати потенцію до протиправної поведінки лише в сукупності таких ознак. Він поділяв психологічні особливості особистості на два типи злочинців - ендогенні та екзогенні, всі їх якості поділяв на основні та додаткові.
Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, Н.Г. Іванов, Л.М. Балабанова	дослідження присвячені розкриттю злочинної поведінки з позицій її зумовленості психічними аномаліями індивіда
Є.В. Заїка, Н.П. Крейдун, А.С. Ячина	в дослідженнях підходять до вивчення особистості злочинця за допомогою комплексного підходу: наявності в структурі особистості декількох негативних якостей (щонайменше трьох), які детермінують криміногенну поведінку, торкаються соціальних відносин, ставлення до майбутнього, рис характеру

Дослідження особистості злочинця передбачає виявлення типового, визначення критеріїв градації кримінальних типів, встановлення особливостей у кримінальних відносинах.

Спроба дослідження злочинних соціально-психологічних типів була зроблена італійським лікарем-психіатром Ч. Ломброзо. Ч. Ломброзо і його послідовник Е. Феррі розрізняли такі типи злочинців: 1) природжених; 2) «злочинців унаслідок божевілля», психопатів та інших, які страждають на психічні аномалії; 3) злочинців із пристрасті; 4) випадкових; 5) звичних.

Ч. Ломброзо стверджував, що злочинний тип особистості можна розпізнати (діагностувати) за специфічними фізичними і психічними ознаками (ця школа виникла у 70–80-х рр. XIX ст.) [13].

Заслуговує на увагу класифікація особистостей, запропонована психологом О. Ф. Лазурським. При визначенні типів він виходив з: 1) природних психологічних можливостей; 2) особливостей соціального пристосування особистості до дійсності. Причому відповідно до цих ознак він визначив три рівні особистостей: нижчий, середній і вищий. На кожному рівні визначаються так звані чисті типи, змішані і спотворені [9].

Для кримінальної психології важливе значення мають спотворені типи особистості нижчого рівня (з цих типів виходять злочинні особистості). О. Ф. Лазурський до спотворених типів відносить:

1) пасивний тип, який виступає у вигляді двох різновидів:

а) апатичного, що характеризується байдуже-млявим ставленням до усього оточуючого, відсутністю яскраво виражених інтересів і потреб;

б) безвільно-боязкого, який легко піддається навіюванню, з перевагою пригніченого настрою. На думку вченого, хоча люди такого типу і не належать до кримінального типу, однак можуть бути джерелом поповнення злочинного світу;

2) тип розважливого егоїста. Люди цього типу розважливі і хитрі, черстві і злопам'ятні; на першому плані у них турбота про свої вигоди й інтереси, переважно матеріальні; цей тип дуже близький до кримінального;

3) афективно-спотворений тип. Його представники – безладно-веселі, легковажні люди. За своїми соціальними проявами – п'яниці, забіяки, скандалісти, дрібні злодюжки;

4) активно-спотворений (гвалтівник) тип. Тут два підтипи:

а) безладного гвалтівника, що характеризується рішучістю, енергією. Працювати не любить, схильний до бійок; б) зосереджено-жорстокий, який не зупиняється і перед убивством [9].

У 20-ті рр. минулого століття дослідження різних типів злочинців проводив С.В. Познишев. Усіх правопорушників він поділив на дві категорії (залежно від співвідношення об'єктивних обставин і внутрішньої особистісної готовності до злочину):

– октогенних («моральні психоастеніки», яким чужі норми моралі і здатність до співпереживання)

– екзогенних (вчиняють діяння під впливом зовнішніх умов). До цієї категорії належать особи:

а) з недостатньо розвинутими правовими почуттями;

б) недостатньо самостійні у виборі вчинків, тобто такі, що піддаються навіюванню, легковажні, слабохарактерні [12].

Класифікацію особистостей на матеріалах вивчення злочинців запропонувала психіатр А.С. Петрова. Основна ідея полягала у тому, що поняття особистості розглядалося як тип реакції, обумовленої психологічною конституцією (будовою) людини. З огляду на це автор розрізняє «примітиви» (нормальна людина, але внаслідок несприятливих умов нерозвинена, людина низького культурного рівня) і «непримітиви» (характеризується високою культурою). У межах кожної з груп були виділені основні типи (конкретно-емоційний, ефективно-абстрактний, інтелектуально-вольовий) і проміжні [11].

В. Шелдон виділив та обґрунтував три види статури людини: ендоморфний, мезоморфний і екторморфний, які корелюють з трьома типами темпераменту (вісцеротонія, соматотонія, церебротонія). Поєднання цих ознак вказує на конкретний психотип людини. Наприклад, церебротонікам характерні стриманість, чутливість, соціофобія, схильність до самотності; соматотонікам властиві потреба в задоволеннях, енергійність, прагнення до панування і влади, схильність до ризику, агресивність [17].

Цікавою є пропозиція О.Г. Ковальова розрізнити основні типи особи злочинців залежно від ступеня кримінальної «зараженості» особистості. За цим критерієм автор виділяє:

1) глобальний злочинний тип (тип з повною злочинною «зараженістю»). Цей тип антисоціальний. Він негативно ставиться до праці і людей. Представники цього типу не мислять життя поза злочинами, що їм обіцяють основні радощі. Усі їхні помисли, почуття пов'язані з задумами вчинення злочинів, їхня воля тверда і непохитна у кримінальних діяннях. Цей тип охоплює різні підтипи похитливого розбещувача і гвалтівника, казнокрада, що, незважаючи на покарання, краде і краде, і, нарешті, бандита;

2) парціальний тип, тобто з частковою кримінальною «зараженістю». Особистість цих людей ніби роздвоєна, у ній уживаються риси нормального соціального типу і риси злочинця;

3) передкримінальний тип; ці люди мають такі морально-психологічні властивості, які у певній ситуації, якщо вони опиняються в ній, неминуче вчиняють злочин. Тут два види особистостей:

а) люди з надзвичайно емоційною збудливістю і нестачею самовладання;

б) легковажний ледар, який любить добре пожити не утруднюючи себе [7].

Відомі й інші критерії класифікації злочинних типів. За психорегуляційною підставою М.І. Єнікеев виділяє тип особи злочинця, що характеризується дефектами психічної саморегуляції (особи, які вчинили злочин уперше й у результаті випадкового збігу обставин; вчинений злочин суперечить загальному типу поведінки певної особи, є випадковим для неї, пов'язаний з окремими дефектами саморегуляції. Це особи, які не зуміли протистояти криміногенній ситуації; їхньою особистісною особливістю є низький рівень самоконтролю, ситуативна обумовленість поведінки) [4].

За змістом ціннісно-орієнтаційної спрямованості особистості розрізняються такі групи злочинців:

- 1) злочинці з антисоціальною корисливою спрямованістю (корисливо-господарська підгрупа злочинців; злодії, шахраї);
- 2) злочинці з антисоціальною корисливо-насильницькою спрямованістю (особи з корисливими посяганнями, поєднаними з насильством над особою);
- 3) злочинці з антигуманною, агресивною спрямованістю (особи з дуже зневажливим ставленням до життя, здоров'я й особистої гідності інших людей) [4].

Серед досліджень, спрямованих на виявлення психологічних особливостей особистості засуджених значна кількість орієнтована на вивчення криміногенно важливих внутрішніх рис особистості злочинців які детермінують протиправну поведінку насильницького типу. Таким особам найбільш притаманні егоцентризм, завищений рівень самооцінки та домагань, емоційна нестійкість, підвищена образливість, ригідність процесів мислення, низька здатність до адаптивних форм поведінки, екстрапунітивна манера реагування на вплив соціального оточення [13]. Слід зауважити, що різні якості мають різний вплив на злочинну поведінку. Це дає нам можливість стверджувати, що найбільш характерні психологічні якості злочинців, які є провідними, в сукупності внутрішніх детермінантів злочинної поведінки виконують багато функцій. Деякі з них можуть бути визначальними для виникнення саме злочинної поведінки, а інші можуть виконувати функціонально незалежні ролі.

Таким чином, визначення критеріїв градації кримінальних типів їх характеристики проводиться по системі особистісних психологічних особливостей засудженого. Багато дослідників розкривають сутність особистості злочинця, будуючи структуру її якостей. Вони ґрунтовно пояснюють кримінологічну характеристику і психологічні якості структури особистості злочинця. Кримінологічну структуру особистості складають соціально-демографічні ознаки, кримінально-правові якості, стійкі поведінкові і діяльнісні прояви особистості, її моральні якості, біологічні та психологічні особливості. До психологічної структури відносяться якості потребово-мотиваційної сфери, ціннісно-нормативної сфери, якості значущого в протиправній поведінці досвіду, вольові, біопсихічні та емоційні якості, якості інтелекту, темперамент [15].

Мотив є одним з елементів генезису злочинної поведінки, її внутрішнім стержнем і забезпечує виконання цілого ряду таких психічних функцій, як регулятивної, відбивної, спонукальної та контрольної [8]. Засуджені відрізняються бідністю потребово-мотиваційної сфери, вона вужче, ніж у право слухняних громадян, а також у осіб, які скоїли злочинне діяння вперше. Найбільш домінуючі мотиви зміщені в бік матеріально-потребових, егоїстичних та емоційно-миттєвих. Хоча вивчення мотивів антисуспільної поведінки при розкритті особистості злочинця, з психологічної точки зору, має велике значення, але дослідники справедливо зауважують, що в залежності від особливостей ситуації та спрямованості особистості, однаковий мотив здатний детермінувати розбіжну в правовому відношенні поведінку: правомірну, правопорушення чи злочин. У зв'язку з чим відомий вчений В. М. Кудрявцев вказує, що так звані злочинні мотиви по суті є модифікаціями звичайних людських мотивів, які спрямовуються на цілі, які заборонені законом або пов'язані з використанням протиправних засобів [8].

Серед досліджень даної проблеми заслуговує на увагу ціннісно-нормативна концепція особистості засудженого. О.Р. Ратінов запропонував двомодальний мотиваційний механізм у вигляді потягу і уникнення. Рішення на скоєння злочину або утримання від нього приймається після оціночної діяльності, протягом якої співвідносяться оцінки ситуації, мети, засобів та наслідків, де відбувається взаємовплив, взаємодоповнення, взаємопідкріплення, взаємопогашення, взаємовиключення різноманітних цінностей, і наприкінці, домінування однієї з них [11]. Ціннісно-нормативна концепція є досить корисною в зв'язку з тим, що вона розкриває різні сторони психологічного механізму злочинної поведінки і надає важливі теоретичні передумови для розробки системної моделі криміногенної суті особистості особи, що порушує закон, а в подальшому робить можливим з'ясування змісту та структури психологічних якостей системи, що виражає її.

Досить часто психологічний стан засуджених пов'язаний із психічними аномаліями індивіда. У порівнянні з правослухняними громадянами, серед злочинців, значно переважає кількість осіб, які мають психічні відхилення та аномалії. В залежності від наявності певних аномалій в психіці злочинця, встановлюється деякий зв'язок з типами злочинних діянь, які він скоює. За результатами психологічного аналізу суспільно небезпечних діянь, які були скоєні особами, що мають психічні

відхилення, В.В. Гульдман зробив дуже важливі висновки для розуміння ролі психічних аномалій в злочинній поведінці [3]. Важливими ці висновки є і для пояснення особистісної детермінації криміногенної поведінки і у осіб, які не мають психічних відхилень. Автор підкреслює, що кримінальна спрямованість, загальний і спеціальний рецидив психопатів і злочинців зі здоровою психікою не мають достовірних розбіжностей. Також, слід зауважити, що у психічно здорових і психопатичних особистостей мотивація протиправних діянь має подібні закономірності формування мотивів. Мотивація і тих і інших осіб має подібні складові, етапи формування і ґрунтуються на аналогічних потребах, а змістовність детермінується спрямованістю особистості.

Є.В. Заїка, Н.П. Крейдун, А.С. Ячина в дослідженнях також підходять до вивчення особистості злочинця за допомогою комплексного підходу [5]. Дослідники мають думку, що при наявності в структурі особистості декількох негативних якостей (щонайменше трьох), які детермінують криміногенну поведінку, торкаються соціальних відносин, ставлення до майбутнього, рис характеру тощо. Загалом, цей підхід корисний в накопиченні емпіричного матеріалу про структуру особистості злочинця, її системних зв'язках і якостях, а також цей підхід є перспективним на шляху до системного розкриття криміногенного змісту структури особистості злочинця.

Перш за все, слід зазначити, що засуджений злочинець – свідомий суб'єкт, наділений сукупністю біологічно зумовлених, психологічних і соціально детермінованих властивостей та якостей.

Більшості засуджених притаманні специфічні емоційні стани – недовірливість, підозрливість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності. Вони викликаються наступними чинниками:

- 1) ізоляція від суспільства і розміщення у замкнутому середовищі;
- 2) тотальна регламентація життєдіяльності та наявність жорстких санкцій за порушення як офіційних приписів, так і неформальних норм і правил поведінки. Таким чином, кожна особа перебуває під подвійним контролем – адміністрації та мікросередовища засуджених, причому уявлення про «правильну поведінку» у них можуть бути діаметрально протилежними;
- 3) обмеження у задоволенні потреб, у першу чергу біологічних, та примусове включення до одностатевих соціальних груп.

Жорстка регламентація поведінки правилами, що визначаються ворожими щодо засудженого середовищем, та наявність широкого спектру санкцій за їх порушення формує пасивність і прагнення уникнути будь-яких змін. Оскільки засуджений не має особистого простору, постійно перебуває в тісному соціальному оточенні, порушення правил може відбутися в будь-який момент і не з його вини (наприклад, хтось обмовив або неправильно витлумачив його слова). Тому необхідно не лише постійно контролювати власні вчинки, але й прораховувати можливі варіанти поведінки представників адміністрації та неформального оточення. Невдоволення і ворожість посилюються через те, що конфлікти, котрі виникають між засудженими, практично неможливо врегулювати, а можливість змінити оточення відсутня. Таким чином, конфронтуючі сторони протягом тривалого часу знаходяться в одній соціальній групі, а конфліктні ситуації нерідко переростають у насильницькі злочини.

Від усього цього занепокоєність і підозрливість набувають хронічного характеру, нагнітаючи постійну внутрішню напруженість. Зненацька може настати момент «емоційного вибуху» – афективної розрядки («короткого замикання»), що супроводжується бурхливою агресією, на перший погляд, невмотивованою. Злочинні наслідки набагато перевищують при цьому значимість приводу, що його викликав.

Такій поведінці досить часто передують зовнішній спокій, але він лише маскує глибокі психічні переживання, робить їх непомітними для стороннього ока. Однак причина агресивності завжди існує: вона полягає у гранично сконцентрованій внутрішній напрузі, для миттєвої розрядки якої буває достатньо зовсім незначного зовнішнього поштовху. Постійне переживання негативних емоційних станів призводить до відповідних трансформацій характеру, а саме – до зростання серед засуджених питомої ваги акцентуйованих та психопатизованих осіб.

Психіка засуджених (психічні стани, психічні процеси, психічні властивості) характеризується певною загальною динамікою. Динаміка особистості в умовах позбавлення свободи – це сукупність «критичних» змін у психічному стані особи від арешту до завершення відбування покарання. Можна виділити наступні її етапи: 1) після арешту – у психічному стані домінує страх перед майбутнім

покаранням; 2) після набуття вироком законної сили – психічний стан засудженого характеризується певною заспокоєністю, що може сягати рівня апатії та депресії; 3) після прибуття до УВП – розпочинається адаптація до нових умов життя, коли дуже гостро відчувається обмеження потреб, зміна звичних стереотипів; 4) від 3-4 до 6-8 місяців перебування в УВП – поява та розвиток інтересів у нових умовах життя (утворення неформальних груп, праця, побачення з родичами та ін.), що сприяє виникненню у засудженого позитивних емоцій та підвищує ступінь його психічної активності; 5) адаптаційний період, тривалість якого залежить від терміну покарання; 6) період перед звільненням (3-8 місяців) – характеризується певною дезадаптацією, психологічно є дуже складним у зв'язку з очікуванням свободи та труднощів, що можуть при цьому виникнути.

Таким чином, засуджені потребують особливої уваги психологів у перші та останні місяці ув'язнення. У цей час спостерігається найбільше виявів агресії, як спрямованої на оточуючих, так і аутоагресії (спроб самокаліцтва та суїциду). Проміжок між ним можна визначити як відносно спокійний (адаптивний), що мовою відомчих документів називається «процесом виправлення і перевиховання». Психологи ж порівнюють цей стан із «психічним паралічем», коли людина ніби закладає, поринувши в тужливе очікування того, що ж буде з нею далі. Зниження рівня психічної активації призводить до руйнування механізмів вольової регуляції поведінки, тому й ворожість та агресивність стає все менше передбачуваною.

Розкриття змісту криміногенно-психологічних якостей особистості та їх взаємозв'язків, які зумовлюють антисуспільну поведінку, дозволить вивчити конкретну особистість засуджених та оцінити її потенцію до протиправної поведінки. На нашу думку, при вивченні психологічних особливостей особистості злочинця необхідно досліджувати саме ті якості, які прямо чи побічно пов'язані з антисуспільною поведінкою індивіда, зумовлюють чи полегшують скоєння злочину або допомагають зрозуміти причини їх скоєння. Такий висновок ґрунтується на тому, що якості особистості мають певний зміст та внутрішні функціональні зв'язки і в детермінації злочинної поведінки виконують певні психічні функції. Тому розкриття якостей і характеристик злочинної особистості потрібне для точного визначення критеріїв побудови її психологічної структури.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. На підставі проведеного теоретичного аналізу виявлено, що психологічні особливості засуджених являють собою системну сукупність психологічних властивостей. Для сучасної юридичної та психологічної науки і практики важливим є виділення об'єктивних і суб'єктивних характеристик особистості злочинців. Визначати необхідно саме такі фактори, які притаманні самій особистості, а зовнішні чинники відіграють лише роль умов, які сприяють чи перешкоджають скоєнню злочинів.

Результати психологічного вивчення особистості засуджених служать підґрунтям для припущення того, що вона має суб'єктивну причину для протиправної поведінки. Такими причинами виступають: наявність однорідних особистісних особливостей, таких, як агресивність, імпульсивність, відчуженість та ін., прояви яких залежать від типу злочину, що скоюється; вплив певних соціальних умов, які підсилюють або гальмують прояви особливостей психіки особистості; сформована ціннісно-нормативна система, яка відрізняється негативним змістом; стійкі психологічні особливості, сукупність яких має криміногенне значення і є специфічними саме для злочинців. Отже, психологічними якостями особистості є не тільки відносно елементарні психічні, але і інтегровані якості. Наявність цих утворень надає цілісність і послідовність соціальній активності людини, а також стійкість до впливу зовнішніх умов, які змінюються в часі. Ще однією формою буття особистості виступає її розвиток та зміни, які відбуваються в процесі життєдіяльності та функціонування. З психологічної точки зору вивчення особистості полягає в визначенні та пізнанні системного поєднання її психологічних якостей.

Узагальнюючи опрацьований теоретичний матеріал, що стосується дослідження психологічних особливостей особистості засуджених, слід зауважити, що в сучасній юридичній психології немає єдиної загальноновизнаної концепції, яка б системно розкривала особливості особистості злочинця в сукупності основних точок зору на її системне пояснення. Психологічні явища, пов'язані з особистістю злочинця, вивчаються або без встановлення закономірностей у зв'язках із зовнішніми умовами, соціальним статусом і соціальною роллю суб'єкта поведінки, разом з фоновим психіко-функціональним станом та іншими чинниками, або без врахування їх змістовних та функціональних зв'язків в зародженні злочинної поведінки. Маловивченими залишаються

закономірності зв'язків між психологічними якостями особистості, не розкрита системотворча основа кримінальної сутності особистості злочинця у співвідношенні з її різноманітними типами.

Список використаних джерел

1. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Е.К. Быстрицкий. – К.: Наукова думка, 2001. – 200 с.
2. Головашенко І.О., Безусяк Я.І. Проблема особистості в сучасній філософії: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17620/1962.pdf>
3. Гульдман В.В. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей / Т. П. Печерникова, В. В. Гульдман // Аффект: практика судебной психолого-психиатрической экспертизы. – Москва: Генезис, 2013. – С. 34-45.
4. Еникеев М.И. Юридическая психология: учебник / М. И. Еникеев. – М.: Издательская группа «Норма–ИНФРАМ», 1999. – С. 53 – 55.
5. Заика Е. В., Крейдун Н. П., Ячина А. С.: Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением: <https://www.voppsy.ru/authors/ZAIKAEV.htm>
6. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: Науч.-практ. Издание / А.Ф. Зелинский. – Киев: Юринком Интер, 1999. – С. 170 – 171.
7. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя / А.Г. Ковалев. – Москва: Юридическая литература, 1968. – С. 50 – 51.
8. Кудрявцев В.М. Борьба мотивов в преступном поведении / В.М. Кудрявцев – Москва: Норма, 2007. – 126 с.
9. Лазурский А.Ф. Классификация личностей / А.Ф. Лазурский. – Петербург., 1921.
10. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / В.Ф. Пирожков. – Москва: Ось-89, 2001. – С. 17 – 18.
11. Петрова А.С. Психологическая классификация личностей / А.С. Петрова – Москва, 1927.
12. Познышев С.В. Основы пенитенциарной науки / С.В. Познышев – Москва, 1923. – С. 107 – 112.
13. Психологія особи злочинця. Класифікація злочинних типів: // <https://studopedia.info/5-80294.htm>
14. Ратинов О.Р. Ответственность за разжигание вражды и ненависти: психолого-правовая характеристика / О.Р. Ратинов – Москва: Юрлитинформ, 2005.
15. Словарь по уголовному праву / Отв. ред. А.В. Наумов. – Москва: БЕК, 1997. – С. 3 – 8.
16. Фэрри Э. Уголовная антропология и социализм // Проблемы преступности. – Харьков, 1924. – Сб. 2-й. – С. 31–32.
17. Шелдон В. Конституційна типологія особистостей: // https://pidruchniki.com/.../konstitutsiyna_tipologiya_osobistostey

References translated and transliterated

1. Bystryckyj E.K. (2001) Fenomen lychnosti: myrovozzrenye, kul'tura, bytye [The phenomenon of personality: world outlook, culture, being]. Kyi'v: Naukova dumka.
2. Golovashenko I.O., Bezusjak Ja.I. Problema osobystosti v suchasnij filosofii [The problem of personality in modern philosophy]: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17620/1962.pdf>
3. Gul'dan V.V. (2013) Osobennosty ekspertnoj ocenky affektyvnyh reakcyj v moment soversheniya pravonarushenya u psyhychesky zdorovyh y psyhopatycheskyh lychnostej [Peculiarities of the expert assessment of affective reactions at the time of the commission of the offense in mentally healthy and psychopathic personalities]. Affect: praktyka sudebnoj psyhologo-psyhyatrycheskoj ekspertyzы. Moskva: Genezys, pp. 34–45.
4. Enykeev M.Y. (1999) Jurydycheskaja psyhologija [Legal psychology]. Moskva: Yzdatel'skaja gruppya «Norma–YNFRAM». (in Russian)
5. Zayka E.V., Krejdun N.P., Jachyna A.S.: Psyhologycheskaja harakterystyka lychnosty podrostkov s otklonjajushhysja povedenyem [Psychological characteristics of the personality of adolescents with deviant behavior]: <https://www.voppsy.ru/authors/ZAIKAEV.htm>
6. Zelynskyj A. F. (1999) Krymynal'naja psyhologija [Criminal psychology]: Nauch.-prakt. Yzdanye. Kyev: Juryнком Ynter
7. Kovalev A.G. (1968) Psyhologycheskye osnovy yspravlenija pravonarushytelja [Psychological bases for correction of the offender]. Moskva: Jurydycheskaja lyteratura.
8. Kudrjavcev V.M. (2007) Bor'ba motyvov v prestupnom povedenyy. Moskva: Norma.
9. Lazurskyj A.F. (1921) Klassyfykacyja lychnostej [Classification of personalities]. Peterburg.
10. Pyrozhhkov V.F. (2001) Krymynal'naja psyhologija [Criminal psychology]. Moskva: Os'-89.
11. Petrova A.S. (1927) Psyhologycheskaja klassyfykacyja lychnostej [Psychological classification of personalities]. Moskva.
12. Poznyshhev S. V.(1923) Osnovy penytcyarnoj nauky [Fundamentals of Penitentiary Science]. Moskva.
13. Psyhologija osoby zlochyncja. Klasyfikacija zlochynnyh typiv [Psychology of the offender. Classification of criminal types]: // <https://studopedia.info/5-80294.htm>
14. Ratynov O.R. (2005) Otvetstvennost' za razzhyganye vrazhdy y nenavysty: psyhologo-pravovaja harakterystyka [Responsibility for inciting hatred and hatred: psychological and legal characteristics]. Moskva: Jurlytynform.
15. Slovar' po ugovovnomu pravu [Dictionary of criminal law] / Отв. ред. А.В. Наумов. Moskva: БЕК.
16. Фэрри Э. (1924) Ugovovnaja antropologija y socyalyzm [Criminal anthropology and socialism]. Problemy prestupnosti. Har'kov. vol. 2, pp. 31–32.
17. Sheldon V. Konstytucijna typologija osobystostej [Constitutional typology of personalities]: // https://pidruchniki.com/.../konstitutsiyna_tipologiya_osobistostey